

Irodalmi Szemle.

Berzsényi Dániel életrajza.

Irta *Váczy János*. A M. Tud. Akadémiától a Lévy-díjjal jutalmazott pályamű. Budapest. Kiadja a Magyar Tud. Akadémia. 1895. 8°, VI. 432 l. Ára 1 frt. 50 kr. A Könyvkiadó-Vállalat pártolójának évi illetményök fejében. A költőnek Barabás rajza után készült arczképével.

Bizony nagy szükség volt már Berzsényinek egy ilyen szabású, a mai tudományos színvonalon álló és mai tudásunkat kielégítő életrajzára. A hozzávaló anyag Döbrentei, a Pesti Napló, Zilahy, Toldy, Gyulai, Angyal, Négyesy és Körösy László idevágó kísérletei és munkálatai óta oly tetemesen gyarapodott és tisztult, mondhatnók: oly annyira együvé volt hordva, hogy csak művészi kézzel kellett volna hozzányúlni, hogy belőle a kellő megválasztás után az óhajtvá várt műremek létesüljön. Eleve kijelenthetjük, hogy Váczy derék munkát végzett, de a művészi kéz nyoma nem látszik meg annyira művén, a mint azt szeretttük volna. De várjuk meg sorját!

Jelen könyvünk kéziratkorában, 1893-ban Gyulai és Beöthy bírálatai alapján akadémiai díjat nyert. E bírálók kimutatták, hogy Váczy, Kazinczy levelezésének érdemes kiadója, „Kölcsey ellenében kissé túlságosan védi Berzsényit”. Világért sem ellenkezési visketegségből mondom, de tényt konstatalok, hogy a túlságos védelmet miben sem tudtam fölfedezni. S ugyanazt találhatta Váczy is, mert ő a fenti bírálat daczára sem változtatott munkája e szakaszán, lévén neki az a diplomatikus mentegetődzése, hogy „a régi véleménynyel szemben talán a kissé túlságos védelem sem árt”.

Berzsényi életéről és írói munkásságáról 12 fejezetben számol be nekünk szerzőnk. Azokban nyomozza azon jellemvonásokat, a melyeket költőnk családjától és korától örökölt; bemutatja a múlt század utolsó s a jelen század első 3 tizedének irányadó szellemeit a magyar irodalomban és közéletben; fejtegeti a nyelvújítás harcát s kimutatja, hogy ennek Berzsényire tett hatását mindeddig hibásan fogták fel irodalomtörténetíróink; szól bennök továbbá Berzsényi költészetéről s esztetikai tanulmányairól, mely utóbbiakat alig vették figyelembe eddigi

életírói¹ s végre megemlékezik arról az átalakulásról, a melyet Széchenyi indított meg nemzeti fejlődésünkben s mely Berzsenyit is magával ragadta.

Berzsenyi alakja oly kimagasló irodalmunk történetében s fejlődése meg működése mégis — nem számítva a róla elterjedt felületes s legtöbbsnyire helytelen nézeteket — oly kevéssé igazán ismeretes, hogy talán nem hiábanvaló munka, ha legalább vázlatosan nyomon kísérjük a kezünkben levő életrajzot.

Berzsenyi ősei erős dynastikus ézésűek voltak. Apja, Lajos takerékos, értelmileg fejlett, zárkózott kedélyű, szigorú, büszke nemes ember volt; képzett ügyvéd volt ugyan, de diplomájának sohasem vette hasznát, hanem gazdálkodva, a klasszikusokat olvasgatva élt csendes elvonúltságban falusi birtokain; független nyugalmát többre becsülte a nyilvános szereplés minden dicsőségénél. Anyja a tekintélyes Thulmon-családból származott; gyöngéd, érzékeny kedélyű nő volt. A kis Berzsenyi „erőtlen és beteges“ lévén, atyja nem fogta korai tanulmányhoz, hanem a természetes és szabad életnek engedte át. Elvei csakhamar átmentek fia vérébe. Berzsenyi tiszta magyar nép közt növekedett s azért fejlődött nyelvérzéke oly finommá, hogy költészetének varázsos hatását jó-részt innen származtathatjuk. Lelkét korán elfogta a nagy példák iránti lelkesülés. A soproni főiskolába, a hová 1790-ben, tehát 14 éves korában került, zabolátlan pajkosságot, de egyszersmind önálló tehetséget, fejledező öntudatot, mély fogékonyságot, tüzes indulatokat s erős fajszeretetet vitt magával. Az egykor híres soproni lyceum azon években épen, még Berzsenyi az intézet növendéke volt, valóban siralmas képet mutatott, mert a közönyösség hideg szele minden jobb igyekezetet csirájában elfonnyasztott. 1794-ben meghalt édes anyja s Berzsenyi elvesztvén benne gyöngéd pártfogóját s magát egyszersmind szigorú atyjától függetleníteni is akarván, pályát választ s beáll katonának. A megrémült atya a hír hallatára azonnal Keszthelyt termett, a hol fia katonáskodott, s néhány napi katonáskodás után haza vitte. De még az 1794—95. iskolai évben megint a lyceum rhetorikusai közt találjuk Berzsenyinek e lépését, előzményeivel egyetemben — nem csoda, adatok hiányában — nem igen sikerült Vácynak tisztába hozni. De tekintetbe véve azt, hogy ez ideig Berzsenyi fiatal koráról nagyon keveset tudunk, — hiszen még születése évét is tévesen hozták új irodalomtörténeteink, 1776 helyett rendszeren 1780-at állítva a költő születése évéül — el kell ismernünk, hogy Váczy lelkiismeretesen egybehordott minden megszerezhető adatot a költőnk ifjúságán lebegő homály földerítésére.

Soproni diákkorában kezdett Berzsenyi múzsája és szerelme ébredni s e kettős behatás alatt a „szilaján mulatozóból“ egy önmagába sülyedt, merengő ifjú lett. 1795 nyarán a lyceumnak „valedixit“ — de

¹ E folyóirat lapjain a múlt év folyamán egy érdekes cikksorozat jelent meg ugyanezen, eddig kevéssé vizsgált tárgyról Boros Gábor tollából.

világért sem kapott consilium abundit, a mint azt a legújabb időkg hitték¹ — s hazakerült mind komorabbá és szótlanabbá váló atya körébe, hogy gazdálkodjék. Atyja őt nem ismerte; szilajságait nem mérsekelní, hanem zabolázni akarta s ebből aztán harc lett és örökös idegenség. Itt tehát ugyanazon jelenséggel találkozunk, mely az önkényes apákat jellemzi s a mely ugyanez időtájt egy másik kimagasló költőnek, Kisfaludy Károlynak is elkeserítette életét. Az öreg Berzsenyi különösen az észrevett költői hajlamot igyekezett mindenképen elnyomni fiában, mert attól tartott, hogy általa a mindennapi prózai élet küzdelmeire s örömeire fogékonytalanná lesz s mert tudta, hogy a költészet — kivált az akkori időben — épen nem vagyonszerző vagy jövedelemgyarapító. Szerette, hogy olvasni nagy kedve van fiának, de azt kívánta, hogy csak a jelesebb prózaírókat forgassa s hagyjon békét a költőknek. Berzsenyi tehát apja akaratának eleget teendő, napjait a gazdaságnak szentelte — de éjjeleit a múzsáknak áldozta.

Szerencsés és nagyon érdemes az elolvasásra szerzőnk azon fejtegetése, hogy miért és hogyan lett Berzsenyi ódaköltővé s miért oly szűk eszme- és tárgyköre.² Nem kevésbé szerencsés költőnk első szerelmének vizsgálódásában s bár nem találja meg Berzsenyi nőideálját, de alaposan sejtí, hogy nem holmi elmosódó költői ideálhoz, hanem valóban élt leányhez intézte fiatalkori szerelmi költeményeit. Higgadtabbá levését annak tulajdonítja Váczy, hogy „Sopronban s olykor Hetyén is egészen átélte az ifjúság viharos éveit, kitombolta szilaj kedvét, a mely lassanként önmagát emésztette föl“. Meglehet, hogy vannak adatai e nézetek támogatására, de akkor kár volt azokat fel nem hozni, mert jelenlegi alakjában nem vehetjük egyéneket s jelentős nyilatkozatot, mint nagyon is egyéni sejdítésnek.

Huszonhárom éves korában Berzsenyi nőül veszi rokonát, a nálánál 9 évvel fiatalabb Dukai Takács Zsuzsánnát s anyai örökségére Sömjénbe vonúl. Berzsenyi itteni napjai gyermekei nevelése és a gazdálkodás közt oszlottak meg. Atyjának kérlelhetetlen szigora és sógorainak ellene való áskálódásai nem egyszer megszorították boldog családi életét. E keserítésre múzsájánál keresett — még mindig titkon — enyhületet. Vezéreinek ez időben Virágot, de kivált Kazinczyt tekintette. Virágnak nem annyira nyelvét, mint eszméit és költői formáit tartotta utánzódnaknak, leginkább azonban Kazinczy műgondja és lendületes stílja vonzották. E behatás alatt szakított 1805 körül Berzsenyi az eddigi dal-kultuszszal s azzal egyszersmind emancipálódott Matthisson befolyása alól.

¹ E balnézetet Négyesy László döntötte meg. 1893. Egyet. Philol. Közlöny.

² Izelítőül belőle: Bizonyos, hogy az ilyen ifjú, a ki az erkölcsi nagyság nyilatkozásai iránt lelkesül, ha költészetté tudja alkotni érzelmeit: ódákat fog írni. 39. l. Életkörülményei épen úgy híjjával vannak minden regényességnek, mint gondolatai a sokoldalúságnak. Kevés szavú és többet elmélkedik, mint a mennyit képes kifejezni. Keresi a magányt s önmagába mélyed. 40. l.

Váczy nagyon messzire megy vissza Matthisson befolyása kutatásában, midőn azt már Berzsenyi diákéveiben véli feltalálhatni. Itt alighanem téved, mert Matthisson híre-neve a múlt század kilenczvenes éveinek elején még Németországban is csak kezdett terjedni s így nem valószínű, hogy a soproni diák ismerte volna azt a költőt, avagy épen befolyása alá került volna, a melyet még a németországi diákok sem igen ismertek. A szembetűnően befolyásolt költemények közt elfelejtette Váczy megemlíteni a Búcsúzást. Jól esett e pontnál látnom, hogy Váczy a hatás konstatálásánál tényleg az én kutatásaimat vette alapul¹, azokon indul, bár szóval inkább az Erdélyi K. megállapodásait tartja alapvetőknek. Még jobban tette volna, ha felosztásomat — nem azért, mert az enyém, de a tárgy érdekében — is elfogadja a befolyás megállapításánál (és beszélt volna 1. a dal-, 2. az elégia-, 3. az óda-féléken s 4. a leíró költeményeken észlelhető befolyásról) mintsem hogy így csoportosítás nélkül felsorolja a befolyásolt költeményeket. Azzal sem érthetünk egyet, hogy „jelentéktelen kérdésnek“ tartja s azért nem is felel rá, hogy Matthisson befolyása mily természetű volt, jóltevő-e, avagy kártékony Berzsenyi költői géniusza fejlődésére? Szerencsés gondolatnak mondhatnók, — ha teljesen megfelelné a való tényállásnak — hogy „Berzsenyi erős nemzeti érzülete fiatalkori költeményeiben csak a formában jelentkezik és csak későbbben lett az eszmék birodalmában is nemzeti.“ Csakhogy Berzsenyinek e korbéli költeményei még formailag sem mondhatók valami „erősen nemzetieknek“. Költőnknek 1805-ön túli tárgykörét azonban egészen helyesen és velősen jelöli meg Váczy e szavakkal: magasztal, dicsóit, korhol és gúnyol!

Szerencsés Váczynak erre következő fejtegetése is a klasszikai iskoláról s fontosságáról, szintúgy a Horatius és Berzsenyi, Berzsenyi és Horvát István, meg Berzsenyi és Vörösmarty közti párhúzással. Jellemző, hogy Berzsenyi költészetében nem a nemzet egyetemét tartja szem előtt, hanem kiváltképen csak a kiválóbbakat s költészete mégis egyetememes hatású, a nemzet egyetemessége élvezte és élvezzi, csodálta és csodálja. Mint a fenség költőjét nem ihlették, de nem is ihlethették egykönnyen az élet kisszerű, mindennapi tárgyai. Utóbbiak megénekölje a dal- és idyllköltő. Berzsenyi csak a fenség eszmekörében otthonos és csak ennek a magasztalója. Innen van, hogy ritkán írt, néha hónapokig semmit; legtöbbit az év téli szakában, a nyarat gyermekei nevelésének, a gazdaságnak s a mindkettővel járó mozgásnak — mely utóbbi nála elhízott volta miatt életszükséglet volt — áldozta. Költői eszméivel húzamos ideig foglalkozott s azok megtestesítéséhez is csak zavartalan hangulatban, csendben és lassan, az egyes kifejezések, szavak kellő mérlegelése után fogott. Ő nem hírszomból vagy dicsőségből fogott lantot, hanem mert az emberiségnek, első sorban pedig hazájá-

¹ V. ö. e sorok írójától: Matthisson hatása irodalmunkra című irodalomtörténeti tanulmányt. Nagyvárad, Pauker D. 1891.

nak szépművek által tanítója, erkölcsi oktatója, a szóval a »kalokagathia« hirdetője¹ akart lenni, s így feladata magasztos tudatában lassabban érlelődtek eszméi is. Századunk második tizedében már elméleti ismereteket igyekszik gyűjteni czélja érdekében, mert érzi azok fontosságát, saját magánál pedig sajnos hiányukat s azért búcsút akar mondani a múzsáknak. Mintaképpül lebeg előtte Kazinczy műveltségterjesztő pályája. De csakhamar belátta, hogy magasztos czélja követéséhez ismeretei elégtelenek, tehetsége gyenge s ez elkedvetleníté. A szétzúzott életczél sajtó tudata kínozni kezdi az elkomoruló költőt s arra bírja, hogy — saját szavai szerint — „magába zárva éljen magának“. Lelke az eszményi czélok és a valóság lenyűgöző lánczai közt hánykodik s küzködik metaphysikai, vallási és bölcséleti kérdések elemeivel (A religiók eredete és hármóniája).

Igen helyesen ítéli meg Váczy a következő pontban Kazinczynak, mint nyelvreformátornak s így közvetve társadalmi és politikai életünk regenerátorának működését. De azt nem veszi észre, hogy Berzsenyi azon nézete, mely szerint „a geographiai változások hatással vannak a nyelv kiejtésére“, nem eredeti. Ez a nézet akkor Németországban, mely nekünk majdnem mindig és mindenben mintaképpül szolgált, különösen Herder idevágó bűvárkodásai alapján, már a köztudatba átment volt s innen meríthette közvetlenül, vagy Bécs közvetítésével Berzsenyi is. Berzsenyi viszonyát a nyelvújításhoz, nevezetesen Kazinczyhoz és Vörösmarthyhoz szintén igen helyesen ítéli meg Váczy. Berzsenyi, mint köztudomású, nem kapott az új szókön, elfogadott néhányat közülök², de sokkal szívesebben használta a dunai tájszókat³ s a kellem kifejezőiül a frequentatív igéket⁴; legjobban szereti azonban az összetételeket, melyek többnyire (és nem mint Váczy mondja: mindig) szabályosak.

A legfontosabb pontot B. életében: melakórájának keletkezését igen alaposan és szerencsésen fejtegeti Váczy. A beteg költőt ez időben csak két fontos ügy foglalkoztatta: 1. az orthologusokhoz szító Festetics György gr. helikoni ünnepélyei s 2. Kölcsey kritikája; amaz némi enyhülést szerzett neki: emez még inkább elkésérité. Nem való azonban, hogy Kölcsey bírálata hibbantotta volna meg lelke egyensúlyát, valamint az sem, hogy általa dúrva sértegetésekre ragadtatta volna magát. Tény az, hogy e rosszkor jött, kissé kiméletlen bírálat a beteg költő hypocondriáját fokozta és fejlesztette, de éppen nem mondható anachronismus nélkül, hogy ettől keletkezett volna. Bükörja fejlesztéséhez nem kevésbé járult hozzá az a körülmény is, hogy Kazinczyt is Kölcsey bírálatának megjelenése óta Kölcsey-pártinak gondolta s így magát a bírálat által

¹ Ő maga mondja: »A poétának szépnél, nagynál egyebet mondani nem szabad.«

² Virány, kellem, komor, báj, kecs, csin, erény stb.

³ Csatináz, pirhologos, lepleg.

⁴ Fakadoz, virradoz, epedez, tévedez, nyiladoz, mulatoz, zengedez, ömledez, szakadoz, festenget stb.

nem csak költői dicsőségétől, hanem még barátaitól is megfosztottnak vélte. Kölcséy azért nevezi egész elkéseredéssel „erkölcstelen“-nek, mert a ki a nemzeti geniust elfojtani törekszik — a hogy ő azt Kölcséy bírálatából balul magyarázta ki, — az más nem lehet s a ki egy nemzeti költőt megbírál — természetesen oly értelemben, mint a hogy Kölcséy tette — az az egész nemzetet alacsonyítja le.

Munkakedve csak tíz évi elvonultság s hypochondrikus magabazárkózás és emésztődés után kezdett újra éledni. Alig hogy valamelyest kiépült betegségéből s kedélye nyugalmit némileg visszanyerte, megírta kritika-aesthetikai munkáit, melyek majdnem mind a Kölcséy recenziójára válaszképen írt Antirecenzió tanulmányaiból fakadtak.¹

Idegláza csillapultával megújítja a barátságot Kazinczyval s Kissel is, de ez már nem tudott többé a régi bensőség fokáig érlelődni s közbe-közbe, valahányszor az ármánykodó Döbrentei befolyása alá jobban került, újra meg is szakadt. 1820 végétől 1821 tavaszáig fiai látogatása alkalmából Sopronban időzött. 1822 nyarán a budai s balatonfüredi fürdőket használta s különösen az utóbbinak tulajdonította új életkedve teljes megtértét. Dolgoztatott is ezentúl, vagy legalább megígérte közreműködését a következő folyóiratok számára: Aurora (Kisfaludyé és Bajzáé), Tudományos Gyűjtemény (Vörösmarty szerkesztése óta), Élet és Literatura (Szemere Pál). Philosophiai-aesthetikai munkássága révén választotta be 1830-ban az akkor megalakult Akadémia philosophiai osztályába vidéki rendes első tagjává 300 pengő forint évdíjjal. A következő évben bemutatta itt székfoglalóját a Proétika Harmonistikát s annyira kívánt ezentúl kizárólag az Akadémiának élni, hogy Pesten szándékozott s szeretett volna állandóan letelepedni. Az 1831-iki kolera s a nyomán járt parasztlázadás azonban újra lohasztotta életkedvét; kivált az utóbbi félemlítette meg nagyon a jószívű, de conservatív Berzsenyit. Kazinczynek halálhírét mint Döbrentei híve vegyes érzellemmel vette; az őt nagyratartó Széchenyi reformterveit azonban lánglélekkel karolta fel s azok érdekében írta meg A magyarországi mezsei szorgalomról című nemzetgazdasági s egyszerűs mind utolsó értekezését. Élte utolsó éveiben szeretete volna kiadni munkáit a maguk összeségében, beleértve a prózaiakat is, melyektől nagy hatást várt. De hanyatló ereje megghiúsította terveit. 1836-iki február 24-én a szélütés kioltotta életét. Kölcséy szép emlékezéséből vett alkalmas idézettel fejezi be Váczy e sikerült művét.

Hadd tegyek most még néhány észrevételt a munka egyes helyeire s kiállítására.

Egyrészt sokat kíván Váczy Kölcséytől, másrészt meg téveset állít róla, midőn azt mondja, hogy nem ismerte föl Balassa (talán inkább Balassi) és Zrinyi költői nagyságát, holott mind a kettőt nagyon

¹ A versformákról, A kritikáról, Bírálatok, Kritikai levelek s legnagyobb, de legesekélyebb értékű prózai műve: a Poétai Harmonistika.

is fölismerete; de hogy Balassiról, mint lyrikusról nem tudhatott még annyit, mint mi újabbkoriak a radványi lelet óta, az csak nagyon természetes.

A munka kiállítására vonatkozó főbb észrevételeim a következők. Az interpunctio, kivált a befejező ívekben, meglehetősen pongyola s minthogy e fogyatkozást az eddigi akadémiai kiadványokban nem igen vettük észre, ez másképp nem magyarázható, mint elstetett nyomtatással. A mellett bizonyítanak a fönt elősorolt, sajtóhibából eredt téves helyeken kívül még ezek is: igazábban 159. l., *Berzsenyi* 341. l., *à priori* 385. l., *ügyekezett* 392. l. és *igyekezét* igyekezetét helyett a 393. lapon, ő hogy, hogy ő helyett a 404. lapon.

És most foglaljuk össze nézetünket Váczy munkájáról. A mi az anyag feldolgozását illeti, szerzőnk több helyütt nagyon is részletező, egyes pontokban viszont, mindenestre az adatok soványsága miatt, a szegénységig és homályosságig szűkszavú. Ez egyenetlenség még akkor is sokat rontana az életrajz klasszicitásán, ha Váczy egyébként értene a művészi jellemzés titkaihoz. Sajnos, hogy ez utóbbi tekintetben sem mondhatom a legkedvezőbb ítéletet. Hiszen kétségtelen, hogy hibátlanul jellemez, ellenmondás nincs benne, de előadása egészben véve híjával van annak, a mit melegségnek és művészi intuítionak szoktunk nevezni, a mi nélkül, tudvalevőleg, sikerülten jellemezni nem lehet. Életrajzából megértjük Berzsenyit, de nem látjuk; sejtjük, de nem érezzük közelségét. A munka stílje síma, világos; szerző kerüli a körmondatos s az egymásba fűzött mondatszerkesztést az egyszerű javára s e tekintetben kifogástalan; de viszont nem tagadható, hogy helylyel-közzel fölfért volna egy kis lendület és szemléletesség. Azonban ez alakjában is kétségtelenül hézagot pótol Váczy műve s e szerint határozott nyereség szegényes biographia-irodalmunkra nézve.

Nagyvárad.

Dr. Demek Győző.

Magyarország irodalma.

La Hongrie Littéraire et Scientifique par J. Kont, Paris, Ernest Leroux 1896. Kis nyolczadrét. VIII. és 460 ll.

Párisban legújabbán Dr. Kont hazánkfiától, a Collège Rollin tanárától egy kötet jelent meg, melynek czélja a magyarhoni ezredéves ünnepélyek alkalmával a franczia közönségnek a magyar irodalmi, tudományos és nevelési dolgokról szabatos és hű képet nyújtani.

Szerző egy bevezetésfélében mindenek előtt rövid áttekintést ad a magyarok eredetéről és nyelvéről, és azonkívül a nemzet szellemi fejlődéséről, műveltségi történetéről körülbelül a múlt század második feléig. Ezt követi az „Első könyv“, melyben „Az irodalmi élet“ czíme alatt megismerteti az összes irodalmi, művészeti, műveltségi, nevelésügyi mozgalmakat Mária Terézia korától a Magyar Tudományos Aka-